

БЪЛГАРСКО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО В ГЕРМАНИЯ — ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК НА ВСЕЛЕНСКИЯ СЪБОР В КОНСТАНЦ — 1418 ГОДИНА*

Хилде Фай (ФРГ)

Докато в книгохранилищата на Съветския съюз са запазени ръкописите на Цамблак, у нас в Германия е съхранен неговият образ, предизвикал очарование и вдъхновение у художниците на баварската школа. Освен образа, визуално, неговото присъствие, неговият патриотичен български дух е предизвикал и възхищението на немските хронисти, които са описали подробно неговото импозантно посрещане от папа Мартин V и крал Сигизмунд на 19 февруари 1418 г., както и литургията в Констанц, което говори, че той е бил също една централна църковна и политическа фигура на Вселенския събор.

Докладът ми е изграден върху новооткрити или малко използвани и неизследвани досега извори за Григорий Цамблак и неговата мисия на Вселенския събор в Констанц.

Констанцкият всемирнен събор се явява като едно от най-големите и най-значими събития на късното Средновековие. Всички политически и църковни проблеми е трябвало да намерят на събора своето мащабно решение. Един така продължителен на години събор (1414—1418 г) е дал възможност за небивал дотогава и след това съвместен живот на учени от различни нации, факултети, остроумни хуманисти, литературни и църковни експерти, поети. . . , за което свидетелствуват многобройни писмени документи. Така ние научаваме от старите немски хроники за атмосферата на града, за красивите архитектурни сгради, за живота по време на четиригодишния Вселенски събор. Политически погледнато, Констанц е бил имперски град — т. е. самостоятелен град-държава в империята, който е имал свои закони, монети, водел войни, сключвал държавни договори и бил вплетен в една гъста мрежа от външнополитически и стопански интереси. Икономически градът е бил търговски център благодарение на доброто му разположение на Боденското езеро, което благоприятствувало на далечната търговия да се реализира по най-краткия път през удобните проходи на Алпите, по реката Рейн и нагоре. В центъра на града се намирала катедралата, в която се е състоял Вселенският събор. Тя се извисява и днес близо до брега на езерото. До нея са били разположени жилищата на епископите и палатата, която притежавали за жилище папа Йоан XXIII и след това папа Мартин V. От източната страна на катедралата се намирал т. нар. „кауфхаус“ (търговски дом) — който съществува и днес. В него кардиналите се събирали при избор на нов папа. Освен това в града и околността се намирали няколко мъжки и женски манастири. От хро-

* Доклад, изнесен на Първия международен конгрес по българистика.

никите узнаваме, че посетителите на събора са пристигали в зависимост от своя сан в пищност и разкош. Църковни сановници, князе, графове, херцози, посланици на крале, делегати от градове и университети, безброй рицари, търговци, хора на изкуствата, шутове, занаятчи, куриери. . . Толкова много народ, необичайно събран на едно място, предизвикал жилищна криза. За тази цел са идвали строители отвън, които са построявали къщи, носещи характера на холандските и южноиталианските селски къщи. А градският съвет е покрил цели улици с дървени къщи, за да могат да пребивават чужденците. Всичко възможно правели в града, за да стане престоят на чужденците по-приятен, за да има достатъчно запаси. . . Идвали голям брой търговци и занаятчи от Франция, Испания, Англия, Полша, Армения. . . Разположени по площадите и улиците, особено на площада пред т. нар. „блидхус“ пред църквата „Св. Стефан“, както и в църковния двор на манастира на францисканците (по вътрешната част на градските стени), всеки занаятчия и търговец имал своето определено място. Само кифладжииите със своите малки колички, на едно колело и отгоре с подвижна фурничка, обикаляли свободно из целия град. . .

Най-различни са твърденията и обвиненията за причините, поради които Григорий Цамблак идва на Вселенския събор в Костанц. Нашето заключение от направените изследвания, както и от анализи върху речта на Григорий Цамблак пред Констанския събор (1418), отговора на папа Мартин V на речта, взаимоотношенията Рихентал — Маврикий Пражки — Григорий Цамблак, накратко е следното:

Подбудите у Григорий Цамблак за участие в Констанския събор и в борбата за политическа и църковна уния са чисто патриотични. Той изпълнява заветния си дълг към своя чичо — търновския българин — митрополит Киприян Московски, по чието време вече целият Балкански полуостров е бил завоюван от турците и който е искал също да постигне чрез църковен събор политическа и църковна уния с папата, чрез което вижда освобождението на България. Такъв събор Киприян предлага на гърците да стане през януари 1397 г. в Русия (три години след падането на Търново под турско иго). Киприян е искал да обедини православноното население на Литва с католическото на Полша и да направи уния с папата и то да не е непосредствено, да стане уния между папата и гърците, но гърците да не се подчиняват на папата, а да се съединят с него и така „гърците, съединени със западните хусари, биха получили помощ в борбата с турците“. Патриархът отговорил, „че и те усърдно са съгласни, но се намират в стеснено положение, че нечестивите турци са затворили пътя, и при тези обстоятелства, възможно ли би било някой от нас да отиде на този събор в Русия. Ако Бог изпрати мир и пътят стане свободен, ние сме готови на това и по собствено убеждение.“ (Acta Patriarchat. Constant. Constantinop., I. 194, 423; II. 520). От предложението на Киприян личи, че тази уния е била искана от чисто политически съображения. В същност тази мечта на митрополит Киприян е положила това начало, което става главен виновник на това знаменито дело на Цамблак да се бори за уния, чрез която да спаси поробена България от варварите.

Известно е, че Киприян и Григорий Цамблак, преди да са станали митрополити, са били висши чиновници при константинополския патриарх и са се ползували с уважението на императора като високообразовани личности, които знаели да четат и пишат на гръцки и славянобългарски, добри познавачи на византийската литература и т. н. Както Киприян пише „Житие за св. Петър Митрополит Всерусийски“, така и Григорий Цамблак започва своята писателска дейност с „Житие за Киприян Митрополит Московски“. От „История на руската църква“ (Голобински, М., 1900) се знае, че Киприян е имал намерение да постави за свой наследник на катедрата Митрополит на цяла Русия своя племенник Григорий, за което явно го е повикал в Русия преди смъртта си. За тази цел той

се е надявал да склони Великия княз и да изходатайствува съгласието на патриарха. Ето защо Григорий в своя житейски, църковен и политически път се явява в пълния смисъл на думата пряк продължител на делото на Киприян, ръководен от светото патриотично чувство. На събора Григорий се явява подкрепен от Ягело и Витолд, както и от константинополския патриарх и император, които са били морално и материално ангажирани към Киприян, тъй като той вече се е показал като техен благодетел в борбата срещу турците. Митрополит Киприян им изпратил 20 000 рубли в помощ по време на дългогодишната блокада на Константинопол от турците. Григорий Цамблак пристига в Констанц едновременно с гърците, които по думите на Гунцио де Цвола (писмо до епархалния съвет в Прага) са носили пълномощни актове за унията.

Съществуват данни, които ни навеждат към предположението, че Григорий е идвал два пъти на Констанцкия събор. Според Рихентал (с. 47 от изданието на Михаил Бук — 1882 г. — Ulrich von Richental, Chronik des Costanzer Concils) Григорий Цамблак идва за първи път в Констанц още през 1415 г. — т. е. 1416 г. на 21 януари, като пратеник на Константинопол. Текстът е следният: „На 21 ден на месец януари, то пристига епископът от Киев, той е от Гърция и идва от само себе си, както и от патриарха на Константинопол, както и от името на много владци от Гърция. Той отсяда в къщата на Улрих Имхолц, която се намира в горната част на площада, наименована „гостилница „Слънце“. Той идва с осем владци и осемдесет коня. В същата къща са направили литургия по свой обичай и вяра. . .“

Това се покрива и със съобщението на августинския еремит Дитрих Фри „История концилии константиензис“ (v. d. Hardt, Band I-161), където се отбелязва за една делегация на гръцкия цар, която, след като е била представена на президентите и депутатите на нациите, се е завърнала с обещанието отново да дойде в Констанц.

В дневника на кардинал Филастре се говори за един „пратеник на гръцкия цар“, който бил вече разговарял с папата за уния. Същото се споменава в едно писмо на кьолнските депутати от 26 март 1416 г., че „имало един високопоставен пратеник на гръцкия цар“. В кореспонденцията на Сигизмунд и гръцки: цар Мануил във време между 1411—1414 г. се говори „за план, как да се борят срещу турците“. Сигизмунд, както и Мануил, искат приятелски съюз. Сигизмунд се радва на желанието на Мануил за уния на двете църкви. Защото още през 1400 г. Мануил лично отправя молба за уния към западноевропейските дворци.

Ако можем да се доверим на разхвърляните бележки на Рихентал за себе си — т. е. от Аулендорфската хроника, то в тях Рихентал съобщава, че знаел латински, че е пътувал много и бил в Бохемия, че е познавал един доктор по теология, т. е. Маврикий Пражки, който от своя страна познавал архиепископа, т. е. Григорий, и че е познавал гръцката литургия, която описва най-подробно, състояла се в Констанц по време на Григориевия престой в 1418 г.

Всичко това изтъкваме, за да подчертаем, че Григорий Цамблак според нас е водел една непрекъсната и неуморна борба за църковно и политическо единство, търсейки чрез това пътища за освобождението на България, което личи не само от споменатите факти, но най-вече и от неговата реч пред Констанцкия събор.

Влизането на Григорий Цамблак в Констанц по описание на хронистите предизвикало нечувано оживление сред народа. Тъпли от хора, начело с папа Мартин V и крал Сигизмунд, тържествено посрещат внушителната делегация, водена от Цамблак. Домът, в който бил настанен Григорий, собственост на Улрих Имхолц, както отбелязахме, бил наименован на „Хус цу дер Зунен“ (гостилница „Слънце“) и носел герба на Цамблак. В същия дом е станала прочутата литургия, описана от Рихентал и засла също централно място в рисунките на баварските художници.

„В петък, на 25 февруари 1418 г.“, по дневника на кардинал Филастре, „през първата година на господин папа Мартин V и четвъртата година на Константикия събор, папата държа генерален консилиум, на който присъствуваше римският крал и епископът Григорий . . . , славянин от ордена на св. Василий, който се назовава, че е митрополит на цяла Русия — глава на 50 катедрални православни църкви — дойде, за да изкаже уважението си към нашия господин папа с 6 презвитера от своя орден и беше спазен следният ред:

Както нашият господин папа седеше сред прелатите и кардиналите и останалите, по обичайния начин влезе онзи архиепископ, придружен от архиепископа на Гнезно и Плоцкия епископ в Полша, и три пъти се поклони, преди да дойде до паркета, и застана със своите хора прав, на мястото на адвокатите пред погледа на папата, където магистър Маврикий от Бохемия, магистър по богословие, държа реч, излагайки, че намерението на господин архиепископа е било отдавна да предложат вяност и подчинение на римската църква, слушайки, той искаше да осъществи и да се погрижи да стане църковна уния, което и цялата негова област да изпълни. Това намерение той изложи писмено след предложението на магистър Маврикий и то беше прочетено публично. . .“

Трябва да подчертаем, че кардинал Филастре единствен дава пълния текст на Цамблаковата реч, която публикуваме изцяло за първи път:

„Преблажени отче, отправям големи благодарности към безсмъртния Бог, който ме удостои през тези последни дни да присъствувам пред Ваша светост, върховния и безспорен понтифик и истински заместник на Исус Христос. След толкова превратности на една продължителна и стара схизма на римската църква. Благодаря също на всемогъщия Бог, светейши отче, че благодарение на твоето достойнство са разрушени и отстранени от католическата вяра всички ония препятствия за човешкото благо, като ладията на Петър бе поставена и наместена на сигурно място след толкова бури и доведена до старото си достойнство, и вече виждам, че онова, което отдавна желях да чуя и видя с най-голям стремеж, а именно мир и спокойствие на светата католишка вяра понастоящем, защото, преблажени отче, схизмата донесе на нас и на другите околни народи голямо объркване на умовете, което досега потискаше светата римска църква. И понеже с най-големи усърдия желяхмезе тази свещена уния, след като чухме за мира и успокояването на светата божия църква, за всички нас, които населявахме онези области на Русия, настъпи неоценимо задоволство и вътрешна радост. И тъй, понеже аз, преблажени отче, отдавна желях тази свята уния, отидох при най-християнския мой господар, господин краля на Полша и господин дука Витолд, негов брат, най-предани и първи служители на твоите свети крака, между които по това време се случи аз да пребивавам и извънредно често да обикалям; от предаността и от най-съкровената вяра на тези пресветли първенци аз бях отдавна трогнат и доведен до това свято желание на светата римска църква, та не само аз да пламна от най-голяма ревност към тази свещена вяност към църквата, но също с всички мои сили и с цялата моя грижа и бдителност да подготвя всички други, които можеха да се насочат към това свято желание, като им проповядвах и ги увещавах на онзи църковнославянски език. Между тези народи, пресвети отче, аз намерих мнозина с това свято желание, които искат тази свещена църковна уния. И така коленопреклонно молих споменатите пресветли първенци да ме изпратят да дойда при краката на Вашата светост най-много по тази причина, за да мога и самият аз да се насладя от този свещен мир на божията църква с останалите християни, а освен това и да моля, с каквито молби бих могъл Вашата светост, щото както в личността на Вашата светост по божие желание, божията църква е единна с цялата си възвишеност, така също чрез Вашата светост да се извърши с най-голяма грижа и старание да се направи уния между онази източна църква със светата римска църква;

при все че, преблажени отче, и преди тези мои молби, които понастоящем изливам, Вашата светост полага всяка грижа и усърдие за възвръщане на онези области, при все че понастоящем умът на Ваша светост е претрупан с различни и големи затруднения, за възстановяване на християнската религия. И както спасителят на света, Исус Христос, чрез своето пресвето страдание съедини и свърза най-долното с най-възвишеното, и свърза самата човешка природа с божествената, така и Ваше блаженство да действа през тези дни, шото онзи наш народ да се съедини със светата римска църква и да се възвърнат тези два народа славно и великолепно към предишното си тяхно благоволение и любов, от което благоволение те бяха лишени поради толкова продължителната схизма! Тази пресвета уния, преблажени отче, желае и пресветлият мой господар, господин императорът на Константинопол, синът на Ваща светост, а също и патриархът на онзи град и останалите християнски народи от онези области; също така подразбрах, че вече предварително е говорено по този въпрос в присъствието на Ваща светост от пратеника на самия пресветъл господин император, който самият ще проследи този въпрос в това отношение съобразно неговата мисия. Колкото се отнася до онези области, от които аз пристигнах тука, при Ваща светост, които в голяма част са подчинени на господството и заповедите на споменатите по-горе пресветли крал и княз, синове на Ваща светост, които народи все пак са подчинени и на култа и обряда на оная църква — самите тези преславни владетели, както във всичко друго полагат грижа за разпространение и увеличение на християнската религия, както извънредно често е било известявано на Ваща светост и от слуховите на мнозина, и от писмата на самите владетели. Те също положили всички грижи, шото народите, които са подчинени на тяхното наставничество и които са отделени от лоното на светата римска църква, да бъдат възврънати към единството на църквата, както желаят ревнителите на християнската вяра — обаче като бъде спазено това, то да стане по надлежен почтен и обичаен начин, а именно чрез църковен събор, та от двете страни да се съберат хора опитни и познавачи на правото, които да разискват по въпросите на вярата. Нека обаче се надяваме, преблажени отче, шото Ваща светост е проявила искреност и не ще търпи по-нататък толкова народи да бъдат отделени едни от други. И тъй, Ваше блаженство, пресвети отче, нека да приемем настоящото положение, както се представя. Много от светите първожреци, предшественици на Ваща светост, са жадували без съмнение за настоящото желание на ония народи и не зная поради чии божие желание не са го постигнали. Прещастлива е обаче Ваща светост, която е запазена до този ден, щастливи сме също и ние, на които ще бъде дадено да видим това и да го пипнем с ръце! И така, преблажени отче, нека Ваща светост да бъде подражателка на делото на Петър, наместника на Христа, чийто престол Вие държите, нека бъде подражателка на пресветия учител Павел, известен със своите трудове за покръстването на народите към християнската вяра, и нека не се отлага по-нататък това преславно дело, но колкото може по-скоро да се изнамерят и да се изпратят в онези страни подходящи лица, които със своята цветиста реч и със светия си живот да издигнат онези народи и да ги привлекат към единството на светата майка — църквата — и да бъде присъединен към това пресвещено дело Богът на мира и на всяка обич!

Това свято желание ме подбуди, преблажени отче, да се заема с тези усилия да дойда лично при Ваща светост с най-голяма обич и преданост. Надявам се прочие, че аз ще видя онова, за което се надявах да постигна в лицето на Ваща светост, докато трябва да се върна, след като видя най-добрата воля и благоразположение към това свято дело, на Вашата светост, която Бог нека винаги щастливо да пази невредима! Амин.“ . . .

От речта на Григорий Цамблак, издържана в дипломатически тон, се вижда неговото ратуване за единство на народите, т. е. да не се търпи „толкова на-

роди да бъдат отделени един от други“ и то да се осъществи „по надлежен, почтен и обичаен начин“, т. е. да се спази самостоятелността на народите, респективно и тази на българския народ.

Тази реч е един безрезервен принос, който още веднъж подкрепя нашето становище, че Григорий Цамблак идва на Констанцкия събор като продължител на високопатриотичното чувство на Киприян за спасяване и опазване на българския народ и България.

Схващанията на Григорий Цамблак за двете църковни системи са изложени в речта на Маврикий Пращки, с която той го представя пред папата.

В „*Annales ecclesiastici*“ от Райналд намираме отговора на папа Мартин V на речта на Григорий Цамблак и на отправените от гърците послания. Той отговаря: „Това съединяване на гърците с римската църква изискваше патриарх Йосиф, тъй като беше явно, че цяла Гърция ще бъде подчинена под властта на турците, ако, след като се премахне раздорът за религията, помощните оръжия на западните не се насочат срещу тях. Виждайки това, императорът възприе това решение, щото неговите синове да свържат сродство със съединените синове и първенци на римската църква, чрез което гърците по-лесно ще възстановят предишното съгласие на латинците.“ След като бе взето мнението на папата по този въпрос, любезно се съгласи с това, „стига само да се позволи на латинските жени да живеят в Гърция по латинския обред“; и бяха дадени писма до първенците.

Петрус де Пулка (пратеник на Виенския университет на Констанцкия събор) — *Archiv für Kunde österreichische Geschichts quellen* Bd. XV, Wien, 1856, пише за Григорий Цамблак следното: „Преди известно време пристигна някакъв архиепископ на рутените, наречен Киевски, с гръцко вероизповедание и език, който миналия петък на 25 февруари предаде на нашия господар папа в Държавния съвет писма от краля на Полша и неговия брат, предводителя на Литва, с които писма те поздравяват папата за неговия избор и обединението на църквата и препоръчват споменатия архиепископ заради неговото ревностно искане за възвръщането на гърците към римската църква, желаейки да им бъде дадена аудиенция във връзка с начина на тяхното възвръщане към лоното на Рим.

Както те самите в писмата си, така и самият архиепископ с лична реч чрез преводач изразиха, че щяло да се подготви конгрегация на генерален концил и на двамата, на които нашият папа лично да дойде; също така да дойдат прелатите на двете страни заедно с докторите; за да се доизяснят относно краткия и почтен начин на обединение с нас, който съюз те се надяват да стане твърде лесно, понеже патриархът на гърците бил благоразположен към казаните неща, и ако случайно техният император се разгневи от любов към тиранията и несправедливите действия, тъй като, както се говори зложелателно, се проявява и действа по такъв начин, те самите са готови да се опълчат според нарежданията на римския понтификс и неговия концил. Самият архиепископ чрез преводача предложи подобен начин за тяхното възвръщане (към Рим) посредством конгрегацията и концила. Все пак кръстоносците (католиците) отдават умерено доверие на гореказаните неща.“

Констанцкият събор трябвало да бъде прекъснат през пролетта на 1418 г. поради развитието на чумата, идваща от изток, където тя върлувала още през 1417 г. и взела многобройни жертви. Хронистите и църковните историци твърдят, че Григорий Цамблак се е заразил на събора от чума и умира в края на 1419—1420 г.

Така един велик българин изтърпява всички мъки и страдания, води нескончаема борба за спасяване и съхраняване на българския народ и любимото си отечество.

Неговият образ остава да свети и грее през вековете в констанцката хроника.

Оригиналните изображения на Григорий Цамблак в хрониката на Рихентал — т. е. констанцката хроника, са изключително красиви по колоритност, композиция, индивидуализация и типизация. Неговият образ заема винаги централно място в композицията на миниатюрата.

Като разглеждаме илюстрациите на хрониката на Рихентал, се убеждаваме, че средновековната илюстрация е добила постепенно своята съвършена степен. С един много ясен картинен език тя съпровожда текста. При описването на отделните събития хронистът е оставил място за художниците. Художникът на оригиналната хроника на Рихентал е използвал способа на иконографията. Този начин на картинно текстово разказване се съдържа до началото на XV в. Типично при швабската илюстрация са характеризиранията лица. Тук имаме преди всичко в центъра на вниманието самия човек с неговото действие, каквото е поведението на Цамблак. И нито един от съществуващите ръкописи не излиза извън средата на XV в., чрез което стигаме до заключението, че илюстрациите на оригиналния ръкопис са били завършени между 1425 — 1430 г. Преимуществото на оригинала може да се види в подчертаната характеристика на гърците по сан, възраст, настроение, техните дълги черни коси, медения цвят на лицето, чуждите костюми и дългите бради. Констанцката хроника е направена от двама художници. Само тонално тези рисунки се различават една от друга — едната част е в по-светла, другата в по-тъмна гама. Двамата художници рисуват в един и същи стил, тъй като са от една и съща школа. Констанцкият препис се предполога, че е направен около 1465 г., тогава е и рисувана. Цамблак и литургията са последната група илюстрации на хрониката. След тях следва текст и многобройни гербове. В почти всички съществуващи хроники личи, че Цамблак и литургията са рисувани с особено задоволство, като нещо необичайно, влязло в този малък град, именно гръцкият клирос с техния обред и външност. Сцените са: подготовка на олтар за литургия, слушане на литургията, раздаване на нафора, Григорий благославя и тези, които получават благословия.

Едно огромно художествено постижение представлява инкунабелът, т. е. печатното произведение на Антон Зорг (Улрих фон Рихентал: *Conciliumbuch* v. 2, sept. 1483). Това първо печатно издание е най-богато илюстрирано. Матрицата е гравюра на дърво. Авторът, който е направил гравюрата, се смята, че е един от неизвестните майстори от школата на Антон Зорг. При изображението на образите той е използвал по всяка вероятност двата познати преписа-ръкопис по кодекса Санкт Георген, защото той по изпълнение на картините, по текст, по брой, както и по композиция е най-близо до него. Неточни са цветовете на боите. Гравюрата на дърво е направена по маниера на тогавашното време — контури без светлосенки и при оцветяването са използвани шаблони.

Накрая няколко думи за Аулендорфския кодекс, който се намира в Ню Йорк още от преди Първата световна война, продаден от граф Кьонигсег. Искам да подчертая, че образът на Григорий Цамблак в Аулендорфския кодекс е най-уплътнен като изображение на характер с повече черти и личност, от която лъха високо благородство. Текстът под него подчертава Цамблаковата патриотична мисия на събора: „Великият господин Георгиус архиепископ Куниенензис е разположен в съседство с господин дук Витолди де Литов. И гледа към турците. Той самият там има трима епископи и от друга страна е обърнат към Белорусия. И неговото архиепископство лежи сред земята на гърците. И с него дойде голямо посланичество.“

Гербът на Цамблак от кодекса Санкт Георген е, както се вижда: върху син фон са изписани в червено инициалите на Григорий. Отгоре се виждат — в средата епископската корона, а от двете страни — кръстът и жезълът. Съдържанието на текста е: „Григориус, гръцки епископ, Киевски от Русия, на гръцка вяра. . .“

Великото дело на Григорий Цамблак виждаме продължено във възрожденската епоха на България.